

RADOSLAV VEČERKA (Brno)

DISTRIBUCE POSESÍVNÍCH ZÁJMEN V STAROSLOVĚNŠTINĚ

Jedním z témat našeho sympozia je vztažení propozice k účastníkům komunikativního aktu a jeho jazyková manifestace. Je však třeba říci, že zaujetí hlediska mluvčího nebo hlediska adresáta projevu nenachází odraz jen v jazykových projevech samých, nýbrž i v jejich lingvistické analýze a popisu. Rozlišení zorného úhlu autora projevu a zorného úhlu neautorského je dobře známé v lexikologii, kde se již dávno rozlišuje na jedné straně postup sémaziologický, od výrazu k jeho významu (tj. postup orientovaný z hlediska adresáta nebo třetí osoby mimo autora projevu), a na druhé straně postup onomaziologický, od významu k pojmenování (tj. postup orientovaný z hlediska autora projevu). V syntaxi se rovněž mluví o sémantické, resp. funkčně sémantické analýze jazykových prostředků a na druhé straně o generativním popisu jazyka. Protože pak vymezení tematiky našeho sympozia bylo provedeno právě ze stanoviska autorského a stejně zaměřena je i většina příspěvků, cítím povinnost omluvit se za malou herezi, když svůj příspěvek postavím z pozice vnímatele jazykových projevů, tj. když vyjdu z jistých konkrétních výrazových prostředků a budu hledat pravidla jejich využívání. Těmi prostředky je soubor pronominálních posesív, personálních a reflexivního, v staroslověněštině a jejich distribuce — a ta byla ovšem určována zřetelem k účastníkům komunikativního aktu v celém rozsahu.

A dovolte mi ještě jednu úchylku od postupu převažujícího na našem zasedání. Většina vystoupení je na něm pojata synchronně a klasická staroslověněština jako jazyk uzavřeného souboru textů s nevelkým časovým rozpětím by se vlastně rovněž nabízela jako ideální objekt synchronně podaného popisu. Přesto vidíme, že tradice gramatického průzkumu staroslověněštiny je od svých vědeckých počátků v době Dobrovského spjata s větším nebo menším uplatněním srovnávacího a historického aspektu. Proč je tomu tak? V jazyce, který není badatelovým jazykem mateřským, nebo i v starších vývojových fázích mateřského jazyka je zjištění systémových souvislostí mezi popisovanými jazykovými prostředky vždycky jen více nebo méně přibližné a hypotetické. Sama jazyková struktura nepředstavuje totiž pevný skelet, ale — řečeno obrazně — spíše jakési magnetické pole, v jehož silokřivkách jsou v jistém okamžiku některé prostředky zafixovány pevně, kdežto jiné jen všeobecně orientovány jejich směrem. Synchronní průřez některým vývojovým stavem jazyka tak zachycuje různé prostředky v různém stadiu jejich vývojového pohybu: na jedné straně prostředky, jejichž vývoj je ve smyslu zapojení do strukturních

souřadnic více méně uzavřený, hotový, už petrifikovaný, na druhé straně pak prostředky, které jsou právě ve stavu aktuálních, procesuálních přeměn a které zachovávají často vedle sebe v paralelní koexistenci ještě pozůstatky fáze starší a už i zárodky stavu nového. Taková dubletnost nebo širší variabilita prostředků bez přísného a jednoznačného funkčně sémantického nebo statistického rozlišení není sice pro jazyk delší dobu únosná a dubletní nebo širší variabilní způsoby vyjádření se buď likvidují, a zůstane konec konců prostředek jediný, nebo se jich nějak specificky pro potřebu komunikativního aktu využije. Přesto zastihujeme ve vývoji snad každého jazyka některé složky jeho struktury v takové vývojové fázi, v níž distribuční pravidla dubletních nebo širší variabilních prostředků nelze nenásilně vyložit beze zbytku z motivace funkční nebo sémantické, ve smyslu přísné logické disjunkce, resp. opozice (ať ekvipolentní nebo privativní). Strukturní charakteristika takového komplexu dubletních nebo variabilních prostředků je pak vyjádřena jako jejich vnitřní dynamika a tu lze zjistit srovnávacím ohledáním historického okolí, stavu ante a stavu post.

Budeme tuto myšlenku demonstrovat na distribuci posesivních zájmen v staroslověnině, konkrétně na konkurenci posesiv personalních *mojъ, tvojъ, jeho jeje našъ, vašъ, a jichъ* na jedné straně a posesiva reflexivního *svojъ* na straně druhé. V hrubých rysech byla známá už Dobrovskému a od té doby byla popsána v mnoha mluvnicích, nejzveřejněji ve speciální monografii Kirila Mirčeva z r. 1946, v níž je uveden a statisticky zpracován úplný materiál z většiny kanonických památek.¹ Zvláštností stavu staroslověnského ve srovnání s normou současných slovanských jazyků je to, že v těch případech, kdy se vyjadřuje posesivita subjektu predikativního verba, resp. nepredikátového subjektu vícebázových struktur, ve 3. osobě, užívá se takřka pravidelně — a tedy shodně se současnými slovanskými jazyky — posesiva reflexivního *svojъ*, kdežto přivlastňovací vztah subjektu v 1. a 2. osobě je vyjádřen posesivem personalním *mojъ, tvojъ, našъ, vašъ* častěji než reflexivním *svojъ* — a tedy odlišně od úzu slovanských jazyků současných. Typově vypadá situace v staroslověnině takto:

viždъ materъ mojъ (řidčeji *svojъ*)
vidiši materъ tvojъ (řidčeji *svojъ*)
viditъ materъ svojъ,

srov. např. z památek doklady jako Mt 12.18 *položъ d(u)chъ moi na nemъ* Zogr Mar As Sav, L 7.27 *se azъ posъljъ a(n)đ(e)lъ moi* Zogr Mar, ale též Mt 26.18 *u tebe sъtvorъ paschъ sъ učenyky svoimi* Zogr Mar (*moimi* As); Mt 6.6 *vъnidi vъ klětъ tvojъ. i zatvori dvъri tvoje. pomoli sę o(tъ)cju tvoemu* Zogr Mar As Sav, ale též Mt 4.7 *iskusiši g(ospodin)a b(og)a svoego* Zogr As Sav, a konečně jen *vъzdvigъ oči svoi na nebo glagola* Supr 161.9—10, i *vъ samъ tъ prvvy dъnъ blagodětijъ b(o)žъjъ prъsty svoję ukrěpivъ* Supr 552.25—27.

V odborné literatuře paleoslovenistické se *mojъ, tvojъ* atd. v podobných obrazech charakterizují zpravidla jako „odchylky“ od pravidla o kladení reflexivního posesiva *svojъ* ve vztahu ke všem osobám, jako „chyby“ překla-

¹ Viz K. Mirčev: *Upotreba na vъzvratnoto mestoimenie svoj v staro- i novobălgarski ezik* (Godišnik na Sofijskija universitet, istoriko-filologičeski fakultet, 1945—46, Sofija 1946).

datelů nebo opisovačů, jako nevhodné nebo nesprávné užití přivlastňovacích zájmen apod.; skutečnou synchronní funkčně sémantickou motivaci této distribuce *mojъ* × *svojъ* atd. v staroslověnštině se od Dobrovského až po Vaillanta podat nepodařilo.² Nanejvýš se uvažuje o možném vlivu řečtiny s jejími pronominálními posesivy personálními, ale to je už výklad vlastně v plánu genetickém (a my se k němu vrátíme níže).

Část stsl. odchylek od přímočaře školsky chápaného „pravidla“ o vztahení reflexivního posesiva *svojъ* důsledně ke gramatickému subjektu by ovšem i synchronně vyložit možné bylo. Podobně jako jisté speciální a z hlediska onoho pravidla nepravidelné typy konstrukcí s posesivními zájmeny byly zjištěny v nové češtině (různými autory, nejzvrubnější pak K. Hausenblasem a F. Danešem),³ objevují se tytéž typy i v staroslověnštině. Může-li se např. v češtině užít pronominálního posesiva osobního ve spojení, v nichž vlastník a subjekt se nekryjí rozsahem, např. *Přejeme úspěch našim reprezentantům*, lze tutéž syntakticko-sémantickou motivaci vidět i v stsl. větách jako *propovědimъ spasa našego vъskrěšenyje* Supr 479.13—14 aj. Nebo stejně jako se v českých dvoubázových strukturách nabízí možnost vztáhnout pronominální posesivum reflexivní k subjektu nepredikativně vyjádřeného dějového výrazu, např. *Slyším tě zpívat svou píseň* (kde píseň je tvá, nikoli má), existovala stejná možnost i v staroslověnštině, např. Mt 8.21 *g(ospod)ъ poveli mi přězde iti i pogreti o(tъ)ca svoego* Sav (ale Zogr Mar As *moego*) (pod. L 9.59), *sice podobaaše postradati christu i tako vъniti vъ slavo svojo* Supr 478.1—2.

Ale i když uplatníme při analýze a popisu staroslověnštiny tato hlediska a přihlédneme k motivaci známé z vědecké literatury bohemistické, zůstane stále ještě větší část stsl. materiálu funkčně sémanticky nevyjasněna. Z hlediska novodobého úzu jsou v památkách neobvyklé jednak nikoli ojedinělé doklady se *svojъ*, které vyjadřuje posesivní vztah k různým členům věty ve 3. osobě mimo podmět gramatický (predikátový) i mimo subjekt nepredikátový, jako např. *oči rabъ vъ roku g(ospo)dei svoichъ* Ps 122.2 Sin, nebo *posadiša knězde věčeslava na stolě o(tъ)ca svoego vratislavlji* VencMin 447 a (Vajs 21.24), aj.⁴ O synonymnosti takového *svojъ* s *jego* apod. svědčí i variantní čtení jako *dastъ emu g(ospod)ъ b(og)ъ přestolъ d(a)v(y)da o(tъ)ca svoego* L 1.32 Hom, van Wijk 110.19 × *jego* Supr 238.8, též Zogr Mar As Sav Ostr. Rozšíření *svojъ* v konstrukcích tohoto typu nad pozdější normu je možno chápat jako součást toho vývojového pohybu, jímž bylo *svojъ* strhováno z původního významu „proprius“ k významu posesiva zprvu směrem, který se z hlediska širších historických perspektiv ukázal posléze slepou vývojovou uličkou.

² Srov. J. Dobrovský: *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Vindobonae 1822, s. 603—608; V. Vondrák: *Altkirchenoslavische Grammatik*, Berlin 1912², s. 586; O. Grunenthal: *Die Übersetzungstechnik der aksl. Evangelienübersetzung* (AslPh 31, 1910, s. 362n.); J. Łoś: *Gramatyka starosłowiańska*, Lwów—Warszawa—Kraków 1922, s. 162 a 240; S. Kulbakin: *Mluvnice jazyka staroslověnského*, Praha 1948, s. 186; A. Vaillant: *Rukovodstvo po staroslavjanskomu jazyku*, Moskva 1952, s. 202 až 203, též 161 a 178; B. I. Skupskij: *Staroslavjanskij jazyk* II, Machačkala 1967, s. 70—71.

³ Srov. F. Daneš a K. Hausenblas: *Přivlastňovací zájmena osobní a zvrtná ve spisovné češtině* (Slavica Pragensia 1962, s. 191—202).

⁴ Další doklady viz *Slovník jazyka staroslověnského*, heslo *svojъ*, kde jsou vyčleněny do zvláštního oddílu jako „pron. poss. refl. 3. personae (exprimit relationem possessivam ad varia membra enuntiationis praeter subiectum) jeho, její, jejich“.

Vedl-li ve větách právě uvedených tento vývoj k přechodnému užívání *svojb* „přes čáru“, pak v konstrukcích s posesívem vztazeným k subjektu v 1. a 2. osobě byl na rozdíl od osoby třetí tento proces naopak teprve ve svých počátcích a nebyl ještě doveden do konce. Právě tato historická perspektiva, jak se domníváme, může totiž objasnit nápadnou diferenci ve vyjadřování posesivity subjektu mezi 3. osobou s jejím *svojb* na jedné straně a osobami první a druhou s jejich převažujícím *mojb*, *tvobj*, *našb*, *vašb* na druhé straně. O původním před slovanském, indoevropském užívání reflexivního zájmeného posesiva jsou dvě protichůdné hypotézy. Podle jedné, formulované při výkladu stsl. úzu 1. c. Mirčevem, bylo zprvu *svojb* generálním reflexivem vztahujícím se k subjektu ve všech osobách a stav v staroslověněštině představuje už jeho ústup z 1. a 2. os. podobně, jako prý ustoupilo i v některých jiných starých ide. jazycích, např. v latině (srov. *meus*, *tuus*, *suus* atd.). Proti tomuto pojetí by bylo možno namítnout, že další vývoj ve většině slovanských jazyků by byl znamenal návrat k onomu předpokládanému typu výchozímu, tedy jakýsi vývoj v kruhu. Druhá hypotéza, kterou vyslovil v navázání na J. Zubatého B. Havránek,⁵ počítá v podstatě s tím, že se reflexivní užití *svojb* vyvinulo z původního významu „proprius, vlastní“ zprvu jen v osobě třetí a do 2. a 1. pronikalo sekundárně. Podporu svého pojetí nachází Havránek v tom, že právě tato distribuce posesiva reflexivního a posesiv personálních je v starých slovanských jazycích dobře doložena, a to nejen v těch, v nichž se — jako i v staroslověněštině — mohl uplatnit vliv jazyků cizích, ale i v starých slovanských jazycích mimo jazykový kontakt, zvl. v starých památkách srbochrvátských a zčásti též staroruských. Tento názor vyrůstající z pevné půdy filologicky historického pozorování můžeme podpořit argumentací další. Jeho jistou podporou je existence oněch již výše citovaných dokladů s posesívem *svojb* vztahujícím se k různým členům věty v 3. os. mimo subjekt: ukazují dobře, jak sémantika „proprius“ byla vhodná k tomu, aby byla přenesena na oblast prosté posesivity (tedy „svůj“).

Pro prioritu latinského typu pronominálních posesiv s reflexivem vztahujícím se k subjektu pouze ve 3. os. mluví však kromě toho i jisté komunikativní, konkrétně sémanticky distinktivní potřeby, pokud ovšem budeme ochotni uznat jejich platnost i pro období před slovanského a raně slovanského jazykového pravěku. Rozdíl mezi kategorií 1. a 2. osoby a kategorií 3. osoby je totiž hluboký a zásadní co do jejich kvantifikace a identifikace: zatímco první dvě osoby jsou definovány zcela jednoznačně jako autor a adresát projevu, je definiční charakteristika 3. osoby pouze negativní (není to ani autor, ani adresát) a navíc nejednoznačná. Objeví-li se v jedné promluvě několikrát označení 1. nebo 2. osoby, jde vždy o totéž individuum, objeví-li se tu několikrát označení osoby třetí, nemusí jít pokaždé o totéž individuum, nýbrž může jít v každém případě o označení individuí různých. V souboru pronominálních posesiv je proto protiklad zájmena osobního a zájmena reflexivního v 3. osobě a právě jen v ní nositelem sémantické distinkce, neboť *jego|jeje* ukazuje na jinou faktickou osobu než *svojb*.⁶ Na rozdíl od toho protiklad osobního a reflexivního posesiva v 1. a 2. osobě představuje pouhé výrazové dublety označující tutéž realitu,

⁵ Srov. B. Havránek: *Genera verbi v slovanských jazycích I*, Praha 1928, s. 165 až 169; viz též 114—116.

⁶ Bystře na tuto skutečnost poukázal už Dobrovský, viz *Institutiones* s. 604—605.

a je tedy sémanticky prázdný. Např. v citovaném už *gospodi povelí mi pogreti otca mojego* // *gospodi povelí mi pogreti otca svojego* ukazuje i *mojъ* i *svojъ* jako na vlastníka na tutéž osobu, tj. na mluvčího. Vystává a vystávala tedy od počátku potřeba rozlišit při vyjadřování pronominální posesivity vztah k subjektu a vztah k jinému jedinci právě jen v 3. osobě a v této sémanticky komunikativní potřebě vidím pak tu hybnou sílu, která angažovala původní adjektivum s vhodným k tomu významem „proprius“ pro vyjadřování reflexivního, tj. k subjektu orientovaného posesivního vztahu.

Jestliže se impuls k delimitaci reflexivního a nereflexivního vyjadřování pronominální posesivity uplatnil primárně ve 3. os. z uvedených důvodů sémantických, sekundární generalizace *svojъ* jako reflexiva vztahujícího se k subjektu ve všech osobách bez rozdílu lze chápat jakožto projev působení mechanismů gramaticky strukturních. Máme tu na mysli to, čemu se tradičně říkalo analogie nebo Systemzwang apod. Jsou to ovšem pracovní pojmy, jimž se soubodá lingvistika synchronně deskriptivní vyhýbá pro jejich jistou subjektivnost a malou míru definitivní jednoznačné exaktnosti. Sotva však na ně může rezignovat historik jazyka, chce-li aspoň hypoteticky postihnout vývojový pohyb jazykových prostředků v jejich možných souvislostech. Uvedené termíny označovaly ovšem zprvu většinou procesy, které se odehrávaly v rámci jednoho morfologického paradigmatu, a výsledky těchto procesů, které se projevovaly na úrovni morfologicky chápané formy. Ale máme právo mluvit i o analogii syntaktické, chceme-li pojmenovat ten organizující princip, který upravuje jednotným způsobem užívání nějakého souboru prostředků spjatých společnou funkcí nebo sémantikou, avšak svou syntaktickou charakteristikou disparátních. V našem případě rozlišování reflexivního a nereflexivního posesiva by se bylo analogicky podle 3. osoby, kde bylo motivováno sémanticky, rozšířilo i do osoby druhé a první, přestože v nich tato motivace na váhu nepadala. Důvod tohoto procesu spatřujeme v tendenci unifikovat a sjednotit mikrosystém pronominálních posesív po stránce syntaktické, v tíhnutí k syntaktickému vyrovnání všech jeho členů navzájem a jeho sjednocení jako celku. Po vzniku opozice nereflexivní × reflexivní posesivum v 3. osobě byl totiž tento systém vnitřně nevyvážený, bez vnitřního stavebního paralelismu; odtud tlak na pronikání *svojъ* jako reflexiva i do osoby druhé a první:

mojъ × Ø/*mojъ*
tvojъ × Ø/*tvojъ*
jego, jeje × Ø/*svojъ* ↑⁷

Jak takový dílčí systém (subsystém, mikrostruktura) prostředků společného funkčně sémantického určení tíhl v procesu jazykového vývoje k výrazové a formální unifikaci, dokládají ostatně i jeho další — ovšem už za bezprostřední časový rámec našich úvah o staroslověněštině sahající — vývojové proměny, které v něm proběhly. Po vyrovnání syntakticky funkční disparátnosti jeho složek, jak o tom byla dosud řeč, projevila se v něm silná tendence k unifikaci syntakticko-morfologické. Systém pronominálních posesív totiž vytvářely na jedné straně autonomní lexikální jednotky schopné kongruence

⁷ Nula v tomto schématu označuje možnou absenci posesivního zájmena v projevech, např. *vižďo materъ mojъ* // *vižďo materъ* (rozuměj *mojъ*). Za upozornění na význam této nuly ve schématu naznačujícím působení analogie vděčím kolegovi Boguslawskému v soukromé diskusi na sympoziu.

(*svojь, mojь, tvojь, našь, vašь*) a na druhé straně nekongruentní genitivы zájmen osobních jako lexikálních jednotek určených primárně jiného než posesivního (*jego, jeje, jichь*), které se touto svou charakteristikou ze systému posesivů 1. a 2. osoby a posesiva reflexivního vydělovaly:

<i>mojь</i>	<i>našь</i>	}	svojь
<i>tvojь</i>	<i>vašь</i>		
<i>jego, jeje jichь</i>			

Další vývoj směřoval k formálnímu sjednocení celého systému jednak tím, že se lexikálně autonomizovaly původní genitivní tvary, vydělující se z ostatních genitivních funkcí mimo posesivní a rušíce tak své zapojení do živého deklinačního paradigmatu příslušného zájmena osobního (např. čes. *je-jich*), jednak tím, že se měnily v útvary kongruentní a získávaly novou samostatnou flexi jako posesivum (např. čes. *jejt, jejího...*, čes. lid. též *jejich, jejichho...*, sch. *njegov...*, *njihov...*, b. *negov, nein*, ruský *ichnij*, rus. lid. též *jevonnyj, jejnyj* a mnoho jiných podobných útvarů ze současných slovanských jazyků spisovných i z dialektů).⁸

Vrátíme-li se nyní k momentům, které vedly ke generalizaci *svojь* jako reflexivního posesiva vyjadřujícího vztah ke všem osobám, nabízejí se kromě oněch už zmíněných spojnic mikrosystémových ještě další souvislosti makrosystémové, totiž souvislosti se soustavou reflexivů vůbec, i mimo oblast posesivity. Jde konkrétně o to, že psl. *se/si...* je na úsvitu historického období doloženo jako povšechné (generální) reflexivum v reflexivní slovesné formě zcela důsledně a mimo reflexivní sloveso bývá zájmeny osobními 1. a 2. osoby nahrazováno jen zcela zřídka (např. J 8.14 a 18 *azъ svьdьtelьstvujь o mьně samomь*), převahou bývá i zde reflexivum. I v tomto případě je několik domněnek o původu generálního reflexivního *se* a jeho původním rozšířením: zase se doložený stav chápe jednak jako původní, jednak jako sekundární; rychlejší reflexivní generalizace tohoto *se/si* (tj. vztahení ke všem osobám bez rozdílu) se spojuje s potřebou doplnit repertoár tvarů v jazycích, které neměly (nebo ztratily) speciální jiné formy mediopasiva.⁹ Ať tomu však bylo jakkoli, ten fakt, že se neposesivní reflexivum *se/si* projevovalo co do stupně své generalizace v předstihu před reflexivem posesivním, naznačoval směr vývoje i jemu.

Známe-li nyní původ reflexivního posesiva *svojь* i základní hnací síly jeho zapojování do soustavy pronominálních posesiv ve vývojových perspektivách obecně slovanských a zčásti též indoevropských, můžeme lépe chápat a ostřeji vidět i synchronní průřez stavem staroslověnským, protože ten nepředstavuje nic jiného než jisté a z hlediska generalizace *svojь* vlastně počáteční stadium v řetězci přeměn, kterým tento vyjadřovací typ a komplex jeho prostředků podléhal. V případě staroslověnštiny pak musíme brát v úvahu i to, že frekvenční index konkurujících prostředků v textech, tj. posesiva osobního 1. a 2. osoby nebo posesiva reflexivního vztahených k subjektu, mohl být upraven

⁸ Viz R. Večerka: *K vyjadřování posesivity u osobních zájmen 3. osoby v češtině* (Sb. prací fil. fak. Brno, A 3, 1955, s. 36–41).

⁹ Srov. B. Havránek op. cit. s. 114–116.

vlivem jazyka předloh, řečtiny, která působila při nevyhraněnosti distribučních pravidel a absenci sémantické motivace při užití pronominálního posesíva v 1. a 2. osobě jako selektivní filtr ve prospěch pronominálních posesív personálních na úkor posesíva reflexivního.¹⁰ Zvláštním způsobem však bude nutno vyložit ještě jeden distribučně frekvenční jev, o němž dosud nebyla řeč. Zatím jsme stavěli proti 1. a 2. osobě osobu třetí z důvodů funkčně sémantických, neboť protiklad *jego* — *svojb* má jiný významový obsah než *mojb* — *svojb* a *tvojb* — *svojb*, i z důvodů funkčně syntaktických, neboť *svojb* ve 3. osobě vyjadřovalo vztah k subjektu obligátně, kdežto v 1. a 2. osobě je v obrazech stejného druhu běžnější *mojb* a *tvojb*, kdežto *svojb* je tu jen řídkým alternátem. Je však pozoruhodné, že toto *svojb* vyjadřuje vztah k subjektu relativně mnohem častěji v 2. osobě sg. než v 1. osobě sg. nebo v 1. a 2. osobě pl. Statistické údaje, které uvádí op. cit. K. Mirčev (cituji podle něho sumární údaje ze 7 kanonických památek Zogr Mar Sav PsSin EuchSin Cloz a Supr), vypadají takto:

mojb — svojb		tvojb — svojb		našb — svojb		vašb — svojb	
342	41	521	249	39	9	139	9

Je zde tedy zhruba poměr subjektového *mojb* : *svojb* = 8 : 1, kdežto *tvojb* : *svojb* = 2 : 1. V nápadně vyšší relativní frekvenci *svojb* v 2. osobě sg. by se mohl odrážet, jak naznačil v recenzi Mirčevova spisu K. Horálek,¹¹ vliv řečtiny specifickým způsobem, totiž nikoli v rovině sémantické ekvivalence prostředků, nýbrž v rovině jejich zvukové realizace. Řecký soubor pronominálních posesív vypadá takto:

<i>μου/ἔμος</i>	<i>ἡμῶν/ἡμέτερος</i>
<i>σου/σός</i>	<i>ὁμῶν/ὁμέτερος</i>
<i>αὐτοῦ</i>	<i>αὐτῶν</i>

Řec. *σου* v 2. osobě sg. je sice sémantickým ekvivalentem stsl. *tvojb*, ale fónicky mohlo podpořit podobně znějící *svojb*, zvláště když tomu už do týchž pozic otevíraly zatím dveře vývojové tlaky, o nichž jsme mluvili výše.

Vcelku tedy reprezentuje doložený a popsáný stav v stsl. památkách to nevyhraněné vývojové stadium, které je typické pro fázi aktuálního přechodu od jednoho způsobu vyjadřování k druhému, v němž starší typ začíná již projevovat známky rozkladu, ale novější ještě není konstituován zcela. O vnitřní dynamičnosti a neustálenosti úzu v užívání osobních posesív 1. a 2. osoby a posesíva reflexivního svědčí i doklady, v nichž v jediné výpovědi

¹⁰ Srov. R. Večerka: *Vliv řečtiny na staroslověňštinu* (Listy filologické 94, 1971, s. 129–151).

¹¹ Viz K. Horálek (Slavia 19, 1949, s. 249–251).

dvojnásobné vyjádření posesivního vztahu ke stejnému „vlastníku“ (v 2. os. sg.) je jednou vyjádřeno posesivem reflexivním a podruhé posesivem personálním (nebo naopak), např. Mt 6.17 *pomaži (si) glavę svoję i lice tvoe* Zogr Mar Ostr (× *glavę svoję i lice svoe* As Sav),¹² nebo J. 5.8 *vřtani vřzřmi odrę tvoi i idi vř domř svoi* Zogr Mar As, nebo *i isplřni d(u)řę raba svojego tvojeje blagostyne* Supr 163.4—6, aj.

Zvlášť výmluvné svědectví neustálenosti a silné rozkolísanosti stsl. normy v užívání personálních posesiv a posesiva reflexivního v 1. a 2. os. podává však mimořádně vysoký počet variantních čtení v základních evangelních kodexech Zogr Mar As Sav, jejichž úplný soupis podala v r. 1958 v semináři prof. Kurze Hana Zlatušková.¹³ Jak vyplývá z jejího materiálu, je v citovaných památkách celkem na 57 místech doloženo různočtení s *mojř/tvojř* proti *svojř*, např. Mt. 22.37 *vřzřjubiři g(ospod)a b(og)a tvoego. vřřemř sr(ř)d(ř)-cemř tvoimř. i vřřeje d(u)řęje svojeje. i vřřeje myřřeje tvoeje* Mar, *d(u)řęje tvoeje* As, *g(ospo)da b(og)a svoego. vřřemř sr(ř)d(ř)cemř svoimř* Sav; Mk 12.30 *vřzřjubiři g(ospo)dě b(og)a svoego. vřřemř srřdřcemř tvoimř. i vřřeje d(u)řęje svojeje. i vřřemř umomř tvoimř. i vřřeje křępřstije tvoeje* Zogr, *g(ospod)a b(og)a tvoego... vřřeje myřřije svojeje. i vřřeje křępřstije svojeje* Mar, *vřřemř sr(ř)d(ř)cemř svoimř* As; L 10.27 *vřzřjubiři g(ospod)a b(og)a svoego. otę vsego srřdřca tvoego. i vřřeje d(u)řęje. i vřřeje křępřstije tvoeje. i vřřemř pomyřřlenemř tvoimř. i podruga svoego řko samř se* Zogr As, *g(ospod)a b(og)a tvoego... vřřeje d(u)řęje tvoeje... i iskrřněago tvoego* Mat, *vřřemř sr(ř)d(ř)cemř svoimř. i vseje d(u)řęje svojeje* (sic) Sav. Jde celkem o tato místa:

mojř × *svojř*: Mt 8.9 Zogr Mar As × Sav; Mt 8.21 Zogr Mar As × Sav; Mt 26.18 As × Zogr Mar; L 9.59 Zogr Mar As × Sav; L 12.4 Zogr As × Mar; L 12.18 Zogr Mar As × Sav; L 12.19 Zogr Mar As × Sav; L 18.21 Zogr Mar As × Sav; L 22.11 Mar × Zogr;

tvojř × *svojř*: Mt 1.20 As × Sav; Mt 4.6 As × Zogr Sav; Mt 5.24 Zogr × Mar Mt 5.24 Mar × Zogr; Mt 5.33 Mar × Zogr; Mt 6.6 Zogr Mar As × Sav (2 místa!); Mt 6.17 Zogr Mar × As Sav; Mt 7.4 Mar As Zogr × Sav; Mt 7.3 As × Sav; Mt 9.6 Zogr Mar Sav × Mar As (2 místa! v Mar 1 × *tvoi*, 1 × *svoi*); Mt 9.18 Mar × Sav; Mt 13.27 Zogr Mar × As; Mt 18.15 Mar + As Sav; Mt 18.33 Mar As × Sav; Mt 19.21 Mar As × Sav, Mt 22.39 Mar × As Sav; Mt 22.37 (různě 3 místa, jak citováno výše); Mt 25.21 Mar × Zogr As Sav; Mt 25.23 Mar × Zogr As Sav; Mt 26.52 As × Zogr Mar Sav; Mk 7.10 Zogr × Mar (2 místa); Mk 10.19 Mar × Zogr; Mk 12.30 (různě 4 místa, jak citováno výše); L 4.23 Mar × As; L 5.24 Zogr Mar As × As Sav (2 místa v As 1 *tvoi*, 1 *svoi*); L 10.27 (různě 4 místa, jak ocitováno výše); L 12.58 Mar × Zogr; L 16.25 Zogr Mar As × Sav; L 23.42 Zogr Mar × As; J 4.16 Mar × Zogr As; J 5.8 As × Zogr Mar; J 5.10 Mar × Zogr As; J 5.11 Zogr Mar × As; J 13.38 Zogr Mar As × Sav; J 21.18 Zogr As Mar × Sav.

Proti těmto 57 místům s variantami stojí v týchž kodexech 110 míst, na nichž je shoda (do počtu 110 míst se shodou nebylo pojato 6 míst, na nichž se posesivní zájmeno objevuje jen v jediném ze čtyř uvedených rukopisů).

¹² Tento doklad připomíná K. Horálek: *Evangeliaře a řtveroevangelia*, Praha 1954, s. 212, jako důkaz toho, „jak dobře mohl stát obojí způsob vedle sebe“.

¹³ Viz její strojopisnou diplomní práci *Syntax řivřlastřřovacřch zřjmen ve stsl. evangelijnřch textech*, Brno 1958, uloženou v centrální knihovně fil. fak. v Brně; zachytila v ní i některé doklady, které uřly v cit. práci Mirřevovi.

Vcelku představuje variantní řešení 34,1 % všech případů vyjadřování pronominálně posesivního vztahu v 1. a 2. osobě sg. (ve vztahu k subjektu), a to je míra rozkolísanosti úzu vskutku značná.

Poznatky z textové kritiky stsl. evangelních kodexů a ze statistického zpracování jejich variant svou úvahu končím; měly dokumentovat ve společnosti lingvistů, že pro zhodocení stavu v starých jazycích mohou mít i pozorování filologické povahy lingvistické důsledky.

